

տարուայ առթիւ գպրոցի աշակերտներին և աշակերտուհիներին, մանաւանդ աղքատներին, պարգևներ տալու համար:

Մեր ազգակիցների այս մատուր շարժման համար շատ ուրախ ենք և ի սրտէ յաջողութիւն ենք բարեմաղթում:

ՔՆՆՈՒԹԻՒՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ ԲԱՐԲԱՌԻ

(Շարունակութիւն) *

Ե և Ը

Որովհետեւ հին հայերէնի և և և ձայները՝ ինչպէս ուրիշ շատ բարբառներու, նոյնպէս նաև Ղարաբաղի բարբառին մէջ մեծ մասով նոյն փոփոխութիւններուն ենթակայ եղած են, ուստի յարմար կը դատենք երկուքը միասին կցել այստեղ: Գիւրութեան համար այս մասը կը բաժնենք չորս ստորաբաժանումներու. Ա. և և և շեշտի տեսակէտով. Բ. և և և բառի մէջ. Գ. Բառի սկիզբը. Դ. Բառի վերջը:

Ա. և և և շեշտի տեսակէտով.

Ա-ի մասին ինչ փոփոխութիւններ որ նկատեցինք վերը շեշտադրութեան տեսակէտով՝ նոյն փոփոխութիւններուն ենթակայ են նաև և և և ձայները. Զանց առնելով խօսիլ մանրամասնօրէն այդ փոփոխութիւններուն վրայ, ինչ որ աւելորդ կրկնութիւն պիտի լինէր, բաւական կը համարենք միայն համառօտիւ յիշել զանոնք և մէջ բերել հարկաւոր օրինակները:

1. Գրաբարի միավանկ բառերուն մէջ և և և ձայներուն շեշտն անփոփոխ մնացած, մինչև իսկ երբ նոյն բառը Ղարաբաղի բարբառին մէջ բազմավանկ է վերածուած: Օր. խժժը՝ խժժ. վիճի՝ վիճ. սէրմ կամ սրմը՝ սերմ. նրկը՝ նեղ. կիճ՝ էգ. յիզը՝ եզ:

2. Բազմավանկ բառերու մէջ շեշտեալ և և և վերածուած անշեշտի. Օր. մծմեկ՝ մեծարել. կվիլ՝ աւել. շիրկի՝ շերեփ. հանկը՝ աներ. սղվիս՝ աղուէս:

3. Վերջավանկի շեշտը տեղափոխուած վերջնից և և և ձայներուն վրայ. Օր. ֆեքե՝ քեքի. կյրեգման՝ գերեզման. փրդիկնդան՝ բարեկենդան. քրքրունի՝ թերթերունք (թարթիչ):

4. Գրաբարի վերջնից վանկէն առաջ դնուած բոլոր և և և ձայներն՝ իբր անշեշտի վերածուած: Օր. մծմեկ՝ մեծանալ. մերմանը՝ մեղրանձ, մեղու. մծմեկ՝ մեծարել. սղվիլի՝ սերկիլ. քրքրունի՝ թերթերունք. կյրեգման՝ գերեզման. քրքրմանի (փխ. * քրքունի)՝ թիթեռնիկ. քրիցիս՝ (կայ նաև իրիցիս)՝ երեկոյ. քրխուն՝ երեսուն. քրվիլ՝ երեւալ. յրդիլ՝ եղան. հրմեքակ՝ երանի:

5. Փոխանակ յարաշեշտի բառերը մնացած շեշտորոյ բաց դարձեալ անշեշտ և և և ընկած: Օր. իվրնոր՝ աւելորդ. տնոց՝ գեղնուց. յիլ՝ լեղի. յրս՝ (ի) վերայ. քրիլ կամ յրքի գէպի:

6. Հոլովման և ածանցման ժամանակ և և և ձայներն ընկած շեշտի պատճառաւ: Օր. յրգմեքալ՝ եղներով. սրմեքան՝ սերմերէ. մծմեկ՝ մեծանալ. նոքուն՝ նեղութիւն:

7. Անշեշտ և և և ձայները բոլորովին ջնջուած: Օր. փրդիկնդան՝ բարեկենդան. դիցը՝ եշունդն. յիլիկ կամ յիլից՝ եկեղեցի. յրիկ՝ երէկ. դորփեր՝ հօրեղբայր: Իսկ խոխա՝ եկած պիտի ըլլայ «երեսայ» և ոչ թէ «երեսայ» ձևէն. Ա. ի օ ձայնաշարքներուն տես Ա-ի մասնական փոփոխութեանց մէջ:

8. Բացառութիւններ՝ որոնց մէջ անշեշտ և կամ և ընկած չեն: Օր. լրիշիքիք՝ չորեքշաբթի. փոխանակ * լրիշիքիք ձևին. ալիսնալ կամ բլիսնալ՝ աւետարան, փոխ. * բլիսնալ. տեղնիլ (կամ նաև տեղնիլ)՝ գեղնիլ. կեղնիլիք՝ կեղծաւոր:

Բ. և և և բառի մէջ

և և և բառի մէջ կը կրեն հետեւեալ ձայնափոխութիւնները.

1. Առհասարակ կը վերածուին և-ի. այսպէս՝ միավանկ բառերու մէջ, տեղ՝ գեղ, թոյն. քիփ՝ թեփ. կե՝ գեա. իքը՝ լէթ, ծուռ. խժժը՝ խժժ. շե՛ն՝ շէն (գիւղ. 2. ուրախ). յեա կամ յեք՝ յետոյ. միլիլ՝ մեղք. միլիլ՝ ճեղք. ծեք՝ ճէթ. ծեք՝ ճեռք. ցիլիլ՝ ցել. տեղ՝ տեղի. վիլի կամ վիլիլ՝ վիզ. վիցց՝ վեց. խեղձ՝ խեղձ. խիլիլ՝ խելիլ. սկզբը՝ մի տեսակ ծառի պտուղ (սէղ ?). սկիլ՝ սկիլ (փայտեայ գամ). սկիլ՝ սերմ. սկիլը՝ սեռն (անիւն). վիլիլ՝ վերջ. պիլիլ՝ բռն. քիլ՝ պիլ.

Մէկ և կէս վանկով բառերու մէջ եղած օրինակներն են՝ հրեքը՝ ընկեր. իլիլ՝ կեւալ. տիլիլ՝ արեւ. լնիլիլ՝ ընդերք. կիլիլ՝ կիլիլ. կիլիլիլ:

Գրաբարի երկավանկ բառերուն շեշտեալ և կամ և ձայնը շեշտի տեղափոխութեամբ Ղարաբաղի բարբառին մէջ վերածուած անշեշտ և-ի.

ամբողջական օրինակներն են՝ անշեղ՝ տաշեղ. ան-
սիս՝ տառեխ. հանկեր՝ աներ. անմեղ՝ անմեղ. անեղ՝
անեղն. սխառնը՝ սխառն. մերեխ՝ մորեխ. նրեխ՝
օրեղ. անհաս՝ արհեստ. անեծք՝ անէծք. հմպիս՝
այնպէս. անմեղ՝ ամենայն. ամէն. անպիս՝ ազուէս.
խեղմը կամ կոտեմը՝ կոտեմ. — նոյնը շեշտը պա-
հուած՝ իշեր՝ գեշեր. թիշեր՝ ի վեր:

Նոյնպէս դառաւրի երկամասի բառերուն
անշեշտ ե կամ ե ձայնը շեշտի տեղափոխութեամբ
Ղաբաբաղի բարբառին մէջ վերածուած շեշտեալ
ե-ի. Եղած օրինակներն են՝ լեռնի՝ քենի. հերի՝
հերիք. բաւական. պիւրան (կայ նաև պիւրան)՝ բերան.
կիւան՝ գերան. լեղակ՝ լեղակ. խեղունի՝ խեղոք. սկե-
սուր՝ սկեսուր. քիփուն՝ (բաղաձայններու տեղա-
փոխութեամբ և նմանողութեամբ փխ. * սփռուն.
փռուն)՝ փետուր. ըրեհան՝ ռեհան. լիմուն կամ լի-
մուն՝ լիմուն. հեռու՝ հեռի. հերու՝ հերու. սկիւն
սկիւն. սկիւն՝ գեղին:

Բազմամասի բառերու մէջ ե և ե ձայնները
ե-ի վերածած օրինակներն են՝ ցգեռնակ՝ ծիծեռ-
նակ. կրեկոնան՝ գերեզման. հրեկերի՝ համբերել.
ըրեան՝ երեսուն. քրեռունի՝ թերթերունք (թար-
թիլ). պարեկան կամ պարիկան՝ բարեկամ. վրձարեկ՝
վարձապետ. վրձարեկ՝ վարձապետ:

2. Գրաբարի ե և ե աւելի գոց արտասան-
ուելով կը վերածուին թէ ձայնին. այս ձայնափո-
խութիւնը տեղի կ'ունենայ մասնաւոր միավանի
բառերու մէջ. բայց կը պատահի նաև բազմա-
վանի բառերու մէջ: Եղած բոլոր օրինակները
հետեւեալներն են.

Միավանի բառերու մէջ ե կամ ե վերած-
ուած շեշտեալ թե-ի. ծրեղ՝ ծեղ. փայտի կտոր.
կրեկ՝ կեռ. ճանկ. կրես՝ կես. կրես՝ կէտ. ծրեկ՝
ձեղ. զձեղ. մրեծ՝ մեծ. մրեղը՝ մեղը. նրեկ՝ ներկ.
նրեկ՝ նեղ. ցրեկ՝ ցեղ. սրեկ՝ տենդ. — այսպէս նաև
ծրեկնը՝ ձմեռն. զրեկն՝ զկեռ. զգեար:

Բազմամասններու մէջ. ծրեկեռի՝ ձմերուկ.
կարպեհ՝ կարպետ. կրեկե՝ կեռեք (աղաւայ. ա-
ռամբ). փրեհա՝ փետայ. քրեհան՝ տեսանել. մրեկ-
նի՝ մեկնել (երկարել). մրեկնի՝ մեռանել.

3. Խումբ մը բառերու մէջ ե և ե ձայնները
վերածուած են ի-ի. եղած օրինակներն են.

Միավաններու մէջ. հիշ՝ հեշտ. գիւրին. րի՝
թել. լի՝ շեշ (մեղրի). թիւ կամ թիւի՝ գէղ (խո-
տի). փի՝ փէշ (պատի վառարան). — այսպէս
նաև շրիշ՝ շրէշ:

Բազմամասնի բառերու մէջ. քրիշմակ կամ
քրիշմակ՝ արեգակ. ծիլի՝ ածելի. հիլի՝ հ[այ]լիլ.
հիշտակ կամ հիշտարակ՝ հրեշտակ. պարիկան (կայ
նաև պարեկան)՝ բարեկամ. ամիստեան կամ ճշտա-
գոյն՝ ըլիստեան՝ Աւետարան. փրեղինդան՝ բարե-
կենդան. վրիշի՝ վայրենի իլիլ՝ աւելի. լիմուն
կամ լիմուն՝ լիմուն:

4. Բազում գիւղի բարբառով վերի բա-
ռերէն ոմանք փոխանակ կ'աւանդէ ձայնին. պար-
զապէս ր ունին. Այգ բառերն են. մի՝ մեծ.
նրի՝ ներկ. նրի՝ նեղ. ցրի՝ ցեղ. ցրի՝ ցեղ. սրպ՝
սեպ. սրիւր՝ սերմն. սրիւր՝ տրեխ. զրիւր՝ զկեռ.
զրեար. փսս՝ փետայ: Այս վերջինը շեշտի հաս-
տատութեան պատճառով է. ինչպէս որ նոյն
պատճառով նաև այլուր կայ յրա՝ [ի] վերայ ձեռ.
* յերս հնազոյն ձեռն յառաջացած. հմմտ. թիշեր՝
ի վեր. գէպ ի վեր:

5. Մի քանի բառերու մէջ ե և ե վերած-
ուած են ա. ու կ ձայններուն. այդ օրինակներն
են. մալ՝ մէջ. մալի՝ մէջք. անալ՝ առէջք (հե-
տաւածքի). պարան (կամ նաև պիւրան)՝ բերան. կո-
մալ՝ գոմէշ. տար կամ տար՝ աք. բոռ՝ թեռ. թե-
շոյց՝ շէկ: Առաջին երեքն մէջ նկատուի ե որ ա-
կը գտնուի ի ձայնէն առաջ. վերջինը ե փոխած
է կ իրականութեան յաջորդ զ ձայնին պատճա-
ռաւ:

6. Ե վերածուած ու. իւ ձայններուն: Եղած
օրինակներն են. կիլի՝ աւել. լիլի՝ լեղու. լիլի-
շերք՝ շորեքաբաթի. իւլիլի կամ լիլիլի՝ երե-
կայ. հոյիլ կամ հոյիլի՝ ուղեղ. իսի խիստ ձեռ.
ինչպէս վերը յիշեցնելով եղած պիտի ըլլայ «երա-
խայ» և ոչ թէ «երեխայ» ձեռն: Ա-ի ձայնաշը-
ջութեան մասին տես Ա-ի մասնական փոփո-
խութեանց մէջ:

7. Երկու յաջորդական ե ունեցող երկա-
վանի բառերու մէջ, առաջին ե-ը կը փոխուի ի-ի.
իսի երկրորդը կը դառնայ ե. այսպէս են՝ իրեւ.
երեւ. ցիւրի՝ ցերեկ. չիւրի՝ շերեւի. թիւի՝ տերեւ.
իւի՝ երեք. թիւի՝ թեթիւ: Սակայն այս կանոնին
հակառակ են չիւրի կամ չիւրի՝ երէկ (իւի. * չի-
րի կանոնաւոր ձևի մը) և մի քանի բայեր (իւիլի՝
եփել. իւիլի՝ քերել. պիւիլի՝ բերել. մրեկնի՝ մեկնել
(երկարել). սկիւի՝ գեղել. թուրաւորել. խիւիլի՝
խեղգել. սիւրի կամ սիւրի՝ գեղնել. սիւրի՝ ջերմել).
որոնց վերայ առանձին կուգնեն խօսիլ այժմ:

8. Բայերու ե վերջաւորութիւնն այլեւայլ
ձևերու է վերածուած Ղաբաբաղի բարբառին
մէջ. այն է կլ. իլ. թիլ և միշտ իսի ալ:

Ե վերջաւորութիւնը իլ-ի են վերածած՝

1. Ձեյ վերջաւորող բայերը. օրինակներն են՝
հմմնիլ՝ ամաշել. փիլի՝ փշել. պանիլի՝ բառաշել.
բոլիլ՝ թռչել. բրիլի՝ թրջել. փանիլի՝ փախել.
պոլիլ՝ պաղանջել. նրեիլի՝ նշել. ճեմիլի՝ ճանա-
շել. հմիլի՝ հաշել. կանիլի՝ կանշել. կորիլի՝ կորշել:

Բացառութիւն է միայն խիլի՝ խնջել. որու
կանոնաւոր խիլի ձևն ալ սակայն գործածական
է. թէև ոչ առաջինին չափ:

2. Ձեյ վերջաւորող բայերը. օրինակներն են՝
կրիլի՝ գգել. խիլի՝ խուղել. լիլիլի՝ լիլիլ. հիլիլի՝
ուղել. միլիլի՝ միլիլ. քամիլի:

ՀԱՅԿԱԿԱՆՔ*

ԺԶ

3. Եւ վերջաւորող բայերը. օրինակներն են՝
 ֆշիլ՝ քշել, ասշիլ՝ տաշել, րանշիլ՝ բաշխել (շրջնալ
 բաշխել), մանշիլ՝ մաշել, ֆանշիլ՝ քա[բ]շել — Բացա-
 ռութիւն է միայն խանշիլ՝ խաբշել և այս թերևս
 զանազանելու համար խանշիլ կերակուրի անունէն:

4. Այս երեք ընդհանուր կանոններէն դուրս
 իլ վերջաւորութիւնն ունին նաեւ հետեւեալ բայերը.
 րեկլ. — Էրիլ՝ ալբել, հմփեքիլ՝ համբերել, կյրիլ՝
 գրել, ֆիբիլ՝ քերել, պիբիլ՝ բերել, սիբիլ՝ սերել,
 փեկլ. — խնփիլ՝ խաբել, սրփիլ՝ սրբել, լիփիլ՝
 լափել, խփիլ՝ եփել:

սեկլ. — կնսիլ՝ կստել, կամնել, ֆսիլ՝ քսել,
 մեկլ. — քմեկլ՝ դնել, լմիլ՝ լինել, անիլ՝ առնել
 (անել, բնել), շիմիլ՝ շինել:

ծեկլ, մեկլ. — խոճմիլ՝ խանծել, հնծիլ՝ հնծել, լմե-
 ծիլ՝ անեծել, ֆցիլ՝ ձգել:

րեկլ, սեկլ. — կիսիլ՝ կուտել, պնշիլ՝ պաշտել,
 խեխիլ՝ խեղդել, ֆմնիլ՝ քանդել, կորիլ՝ կաթել
 (կաշկակել), փրիլ՝ բրդել (հաց ելն):

մեկլ. — կոճմիլ՝ ծեծել (անշուշտ կազմել ձևէն):

լեկլ. — խլիլ՝ լսել:

ծեկլ. — ցեծիլ՝ արծել:

հեկլ. — պիմիլ՝ բահել:

Այս 4-րդ կանոնին պայմանները սակայն ընդ-
 հանուր չեն. որովհետեւ կան բայեր՝ որ թէև սոյն
 վերջաւորութիւններն ունին, սակայն նոյն փոփո-
 խութիւնը չեն կրած. այսպէս՝ խփիլ՝ խփել, մն-
 փիլ՝ մնափել, քլարիլ՝ չարչարել, խնսիլ՝ խօսել:

Եւ վերջաւորութիւնը ղիլ ձևին վերածող
 սակաւթիւ բայերը մասնաւոր կանոնի մը հպա-
 տակութիւն չեն ցուցներ. եղած օրինակները հե-
 տեւաններն են. — մրեկնիլ՝ մեկնել (երկարել), մրեռ-
 նիլ՝ մեռանել, մլնփիլ՝ մլաւել, մեխփիլ՝ նեխուել,
 մրնփիլ՝ մրափել, ֆմնիլ՝ քամել:

Ալ վերջաւորութիւնն ստացած են՝ քրեսնալ՝
 տեսնել և զիպալ՝ զիտել:

Իսկ այս ամէնքէն դուրս եղած բոլոր ձևե-
 րուն մէջ դրաբարի ել վերջաւորութիւնը վերա-
 ծուած է ելի. օր. լծիլ՝ լծել, խրնփիլ՝ խորովել,
 մմնիլ՝ մտանել, ցղնիլ՝ ցննել, անքմիլ՝ ջերմել ևն:

(Իլ շարունակել)

Հրաշխայ Ե. Ամատեան.

Ազուէսագրքի ինչպէս և Վարդանի տ-
 նուամբ յայտնի միւս Առակագրքերի կամ
 նման ժողովածուների մէջ բաւական որոշ
 տեղ են բռնում Հարանց Վարքերից քա-
 ղուածքներ կամ փոխառութիւններ: Տեղ
 տեղ մինչև անգամ աղբիւրի ցուցումն է լի-
 նում առակի կամ պատմութեան սկզբում
 այսպիսի խօսքերով՝ Գրեալ է ի Վարս Հա-
 րանց (Տես Մառի Հետազօտութիւնը § 300):
 Ուրեմն Առակագրքերի բաղմամբ աղբիւր-
 ներից մէկն է և Հարանց Վարքը: Հայեւի Վա-
 րուցը նոյնպէս Հարանց Վարք է կոչում և
 Հին Հարանց Վարքերից տարբերելու հա-
 մար սովորաբար աւելացնում են նրա վրայ
 ինչպէս տեսանք, Փրանկաց բառը = Հարանց
 Վարք Փրանկաց կամ Հայեի Վարուց Փրան-
 կաց: Հին Հարանց Վարքերից փոխառութիւն-
 ներ կան Առակագրքերի մէջ, ուստի և ան-
 սպասելի չէ, եթէ այդպիսի փոխառութիւն-
 ներ լինին և Փրանկաց Հարանց Վարքից: Եւ
 որովհետեւ վերջինս հայ թարգմանութեան
 ժամանակը մեզ յայտնի է, ուստի և սրանից
 եղած փոխառութիւնները կարող են ծառա-
 յել մեզ իրիւ կռուան այս կամ այն Առակա-
 գրքի խմբագրութեան ժամանակը որոշելու
 համար:

Հին Վարք Հարանցից եղած փոխառու-
 թեան դնում ենք այստեղ միայն երկու օ-
 րինակ, զաղափար տալու համար փոխառու-
 թեան ժամանակ կատարուած լեզուական եւ
 ուղղագրական փոփոխութեանց մասին: Դա-
 րերի ընթացքում այսպիսի նորոգութեան
 շատ կամ սակաւ չափով ենթարկուել են մեր
 բոլոր բնագրերը:

* Տես. «Արարես» 1899 թ. համար Ժ. և ժԼ. եր. 451.

4 Այս հարկաւ մի քանակի երեւոյթ լի և ձեղի
 և ունեցիլ բոլոր ազգերի մասնագրութեանց մէջ: Որչափ
 աւելի ժողովրդական և եղել մի գրութիւն, որչափ
 աւելի շատ և ընդօրինակուել, այնչափ աւելի մեծ են եղել
 այդ լեզուական «նորոգութիւնները»: Տարիներ առաջ այդ
 բնագրական հետազօտութեան համար ամենակարեւոր՝ ե-